

Кристијан Промицер

Аустријска слика Словена: од Хабзбуршке монархије до национал-социјализма

Резиме

У чланку се описује развој немачког дискурса о Словенима у оквиру Хабзбуршке монархије и југоисточне Европе. Основна тема је путоказ да се „Германска култура” покаже као супериорна у Хабзбуршкој монархији да би се тиме легитимисала водећа улога немачких мањинских елита у политици и култури. У другом делу се истичу основни аспекти јужно-словенске парадигме које су аустријски научници развијали до Првог светског рата. Главни циљ је да се покаже како је анти-словенска парадигма постала окосница нове интер-дисциплинарне оријентације, немачког „Sudostforschung”, који се заснивао на етноцентризму и расизму и постао идеолошка алатка национал социјализма. У овом раду су обрађени Словенци и Срби као парадигматичне нације за тај концепт.

Бојан Б. Димићријевић

УДК 329.7-055.2(497.11)“1944”

Женска равногорска организација у Србији 1944. године

Апстракт: Овај рад има намеру да у широком погледу, колико је дозвољава сачувана архивска грађа, истражи и анализира женске равногорске организације, која је углавном била иницијално зајемљена тема историје Другог светског рата на подручју окупирање Србије.

Југословенска војска у Отаџбини (ЈВуО) под командом генерала Драгољуба Драже Михаиловића, премда сматрана легалном војском Краљевине, није у свом саставу имала жене као активне учеснике. У оквиру равногорских јединица није било жена – бораца као код, рецимо, њихових противника – партизана. Поједини изоловани случајеви потврђују то правило. Жене су третиране као део логистичке базе у оквиру територијалних равногорских органа (а касније и посебних, женских одбора), где су биле задужене за све послове који су се сматрали женским. Све време окупације жене су често коришћене као курири на релацији село-варош.¹

Српске жене остајале су углавном ван ратних догађаја. То је било јасно и у Врховној команди ЈВуО која је на прелазу из 1943. у 1944. годину предузела кораке да установи женску равногорску организацију. У више наређења, разних командних нивоа, констатовано је, да су „српска жена мајка и девојка, остале... ван учешћа у равногорском народном устанку до данас².

¹ Зато што немачка војска није контролисала жене, (на пример око Чачка), Живко Топаловић, *Србија под Дражом*, Лондон 1968, 105.

² Једини изузетак од стереотипног женског учешћа у рату на страни ЈВуО и равногорске организације, био је прилично контроверзни „одред црних шамија”, који је наводно још 1942. године озваничен као „припадајући одред ЈВуО”, и који је оперисао на терену Шумадијске групе корпуса. Тај одред састављен „искључиво од родољубивих Српкиња... од почетка је одговорио својој родољубивој замисли”. Командант Шумадијске групе, потпуковник Смиљнић, похвалио их је 4. јуна 1944. за „многобројна дела”, истичући да чланице групе нису жалиле ни своје животе, ни време, ни труд. Чланице тог одреда, коме не знамо ни састав, ни начин дејстава, требало је у том периоду да дају по једну своју чланицу за поверенике женске организације по шумадијским бригадама ЈВуО. Сачуван је податак да је и у децембру 1943. једну чланицу тог одреда – ученицу учитељске женске школе ухватио окупатор у Јагодина, али је у спровођењу до затвора са још двојицом заточеника успела да побегне у шуму. Ипак, касније установљени женски сеоски органи у овом подручју, изгледа нису симпатисали ове, нама непознате, националне раднице, па су о њиховој појави извештавали као о појави „неких дама које се представљају као Црне шамије”. Архив Војноисторијског института у Београду, Четничка архива, (у даљем тексту: АВИИ, Ча), к. 131, 8/1.

Прокламовани равногорски идеал жене: „Опаљена планинским сунцем и ветром, здрава, јака духом, са заврнутим рукавима, она у болници, кући, пољани и планини указује помоћ изнуреном рањенику. Не снебива се и не устеже да својом мушком снагом подигне и намести рањеника, како би угодније могао да лежи и тиме ублажи болове које му је непријатељ задао”, у ствари није постојао! У равногорском покрету жене су учествовале „само посредно”, утолико, уколико је и неко од њихових укућана учествовао у борби. Планског, повезаног и масовног женског учешћа није било и закључено је да је то „недостатак нашег трећег српског устанка”³.

Примери женског учешћа у војнама из прошлости од Косовке девојке, па до хероина из Првог светског рата, навођени су у смислу објашњења потребне женске улоге у времену о ком говоримо. Али је и апеловано да је „данас... задатак жене тежи” и стога „не сме ни наша женска омладина остати пасивна и посматрати безазлено шта се око ње збива. Оставимо мало забаву и разоноду на страну, а њу заменимо радом и пожртвовањем за оне који се као дивови, већ три године боре противу толиких непријатеља”. Констатовано је много пута да је међуратни живот довео до деградација вредности друштва, и да је и то имало ефекта у чињеници да су жене већином по страни догађаја. „Нужно је да српску мајку васпитачицу генерација, са улице, из клубова, из политичког и јавног живота, вратимо њеном породици и домаћем огњишту... Нужно је, даље, да у њену душу унесемо оне вечите вредности, које су српски народ носиле кроз векове”, а те вредности су биле „идеал хришћанске цркве ... и српски слободарски дух”. Носиоци те активности требало је да буду „наше родољубиве учитељице и наставнице – које морају свим својим бићем узети учешћа у нашој ослободилачкој борби и све снаге још данас под окупацијом посветити моралном препороду српске жене, мајке и девојке”.⁴ Подаци говоре да су и конкуренти из партизанског покрета рачунали на исту групу женске популације: учитељице, које су имале да врше исте задатке, само са другим идеолошким садржајем.

Прокламоване равногорке – поставке женске равногорске организације

Организација армијског генерала Михаиловића кренула је, стога, почетком 1944. у формирање *Југословенске организације равногорки* (ЈУОРА), која је требало да изгради читаву мрежу женских секција, удружења и подружница, пре свега уз асистенцију оперативних јединица или територијалних органа ЈВуО, који су се у то време издвајали у посебне саставе. Ранија женска удружења, као Коло српских сестара, морала су да буду укључена у те активности. То је било озваничено упутством бр. 1. Делатност и задаци ЈУОРА били су дефинисани упутством бр. 2.

Тачка 1. првог упутства носила је назив „Придизање националне свести”. Равногорке су то имале да чине „активним сузбијањем свих тежњи комунизма,

³ Исто, к. 131, к. 131, 8/1, 20/1, 13/3.

⁴ Исто, к. 131, к. 131, 20/1.

фашизма и хитлеризма, као срамног спутавања слободе сваког човека и његових права”. Чување традиција је такође било у националној функцији, пре свега обележавањем славе, али тако да се дом не оптерећује великим трошковима. Слобода и отаџбина су биле тековине чији је пламен ваљало одржавати од непријатеља („комунисти, хитлеровци и фашисти”) који су на њих кренули. Равногорке су имале и политички задатак да бране „велике идеје федеративне Југославије и Балканске уније” прокламоване у више наврата као циљеве и организације ђенерала Михаиловића⁵.

Тачка 2, са називом „васпитање деце”, прокламовала је васпостављање новог човека. Равногорска жена је ту имала главну улогу, пре свега као мајка, а затим и као учитељица. Указивало се да је жена „комуниста злоупотребљена и спуштена на најнижи ниво”. И стога је испољено веровање да „ниједна мајка не жели да њена кћер пође тим путем”⁶.

И текст „Значај српске жене”, од 15. фебруара 1944, васпитној функцији српске жене – равногорке дао је значајно место. Циљ женског равногорства био је изграђивање „нове жене” и „нове мајке” која је требало на смерницама равногорства да васпитава „чеда наша као узданицу и понос Отаџбине”. Пример жена у другим државама коришћен је за анимирање и поређење: „У савезничким земљама, жене играју видну улогу у изграђивању и стварању, кроз породицу, једног новог човека спремног за жртве и терете које намеће потреба државе и народа” и, како каже писац овог текста, „Југословенска би жена без мало изгубила битку” у поређењу са њом. Прворазредна улога равногорке, стога, била је посвећивање породици и кући. „Васпитним путем” требало је да се изгради „добра и здрава” породица, „уздићи дом на ниво културних домова цивилизованих народа, црпсти из њега само оно што је позивитно, што је саобразно духу и потребама нашега народа; завета и светковина; развијати домаће радиности, створити култ брака, отклањати празноверје, увести здрав породични живот и поредак, изграђивати милосрђе и душебрижност; сачувати кућу од разорне пропаганде, неговати високоморалне вредности код сваког члана; сузбијати пороке: кажњавати и жигосати лењост, одстрањивати оговарање и бригу шта други раде, посветити се себи, породици и Отаџбини, стварати светле и честите карактере, стварати гвоздену вољу код својих задругара”. Прокламована Српкиња – равногорка би, водећи се тим препорукама, „учинила велики допринос Отаџбини, олакшава народу патње и честито се одужила Држави”⁷.

„Побољшање социјалног положаја и придизање друштвене правде” била је трећа тачка упутства за делатност ЈУОРА. У њој се резимирало предратно стање и констатовано да тадашњи друштвени живот „није био здрав” („тежња за лаким и лепим животом”, „неодговорна штампа” која је стварала „завист и мржње”, а све то је водило „поремећају потребне равнотеже”) стога је требало радити да се српско друштво препороди. На том трагу равногорка је требало да „сваког дана и у свакој прилици” истиче ове циљеве и да указује на чињеницу да је равногорска организација „дала своју реч” да ће друштвени живот

⁵ Исто, к. 131, 18/3.

⁶ Исто, к. 131, 18/3.

⁷ Исто, к. 131, 20/1.

препородити и државу „поставити на нове и здравије темеље”. У првом реду су били „темељи друштвене правде”. За испуњење тих циљева потребна је била сарадња целог српског друштва, „а у првом реду наше жене”.

Тачка 4. „сестринска помоћ”, говорила је да је сестринска улога и помоћ жене благотворна у сваком погледу, а тачка 5. тумачила је „држање пред непријатељем и улогу жене”. У овом смислу равногорка је имала посебан задатак да својом речју сузбија непријатељску пропаганду. Та тачка је обрађала пажњу и на оне жене које су „пошле другим путем” – одржавале контакте са окупатором.⁸ Већина потоњих летака на посебан начин је тумачила проблем. Један од таквих летака („Жена на пољу...”) истиче: „Презирите и бојкотијте жене кукавице, окупаторске шпијуне и издајнице, јер су оне из буди којих разлога, пошле другим путем, а најмање да помогну своме народу и Отаџбини”.⁹ У једном сачуваном реферату, потписаном са „Лагу”, вероватно спремљеном за неки од састанака женске равногорске организације, уочава се настојање да се жене из градова оптуже за „колаборацију” са окупатором. (Овде се поставља питање: Шта би било да су окупаторске трупе гарнизонирале по селима, да ли би критика била тако оштра?). „Лагу” пише: „Нећу да уопштавам кад говорим о женама из града, има и тамо жена правих Српкиња... али хоћу само да пребацим оним женама које срамоте српско име. Оним женама које се забављају по градовима које иду са непријатељем и тако му олакшавају живот и дижу морал. Многе од њих је већ постигла правда шуме а и друге јој неће умаћи. Нека се, проклете да су, угледају на оне жене које заборављају себе у овим данима, које знају да је част народа и на њима колко и на војницима четницима – и које знају да је чувају.”¹⁰ Судбина ових жена „које су пошле другим путем” требало је да буде послератно изопштавање из нове равногорске средине. И то су леци сведочили својим убитачним речима, када су се обрађали овој женској популацији која је требало да зна и пази да „никад више неће моћи бити чланице равноправне, нашег честитог друштва”. Стога, „кад окупатор пође, нека иду и оне са њим, јер њима место неће бити међу равногоркама”.¹¹

Будући положај жене у слободној Краљевини био је доста честа тема летака и других докумената женског равногорског покрета. У легку „Мајка и српство” Врховне команде ЈВуО обећано је „Српкињи мајци”: „Учинићемо за њу много, али не данас. Нисмо у стању. Српкиња то разумије. Верује нам. Храбро и стрпљиво чека боље дане. А ти дани ће доћи. У то верујемо сви. Она највише...”¹² Једна непозната равногорка изложила је општи циљ своје борбе овако: „У тој новој држави за којом тежимо ми, Равногорке, поштоваће се права сваког појединца”.¹³ Летак „Жена на пољу хуманости и народне културе” овако је гледао у послератну будућност када се обраћао Њој: „А када се ос-

⁸ Исто, к. 131, 9/1 и 18/3.

⁹ Исто, к. 131, 5/3. *Равногорац*, бр. 15, април 1944, 8. Институт за савремену историју у Београду, Н. 1603.

¹⁰ АВИИ, Ча, к. 131, 8/3–2.

¹¹ Исто, к. 131, к. 131, 18/3, 5/3 и *Равногорац*, 15/1944, 8.

¹² АВИИ, Ча, к. 131, 17/3.

¹³ Исто, к. 131, 9/3–3,4.

лободимо, и после рата, организоване жене нека наставе започети посао, подижући болнице, дечије домове, здравствено хигијенске станице и др. ... тако ће се дати могућност да се жене, деца и људи, и у најзабаченијим крајевима, упознају са сестринском и лекарском негом и лечењем, са саветима и давањем иницијативе за грађење хигијенских кућа... Тако ћемо у сарадњи са школом подићи народну културу. Тиме ћемо успети да смањимо богаљство наше деце; тиме ћемо повећати наталитет и здравствено стање народа, а у здравом телу здрав је и дух, пословица вели. Па зар је то мало што сте, ви жене, ставиле себи у задатак? Не, није. Ви ћете урадити оно што сада, нажалост, није нико урадио. Жене са села и из градова су узеле тај посао у своје руке и раде предано на њему. А ви, које нисте још ништа урадиле за народ и отаџбину приђите њима, па нека вас сестрински саветују да и ви радите. Тиме ћете ускоро када дође ослобођење, а оно је на видуку, моћи уздигнуте главе, корачати заједно са њима у слободној отаџбини, достојне поштовања и дивљења. Јер ћете тиме показати да сте, заједно са вашом браћом равногорцима, извојевале слободу свом народу.”¹⁴

ЈУОРА није била стандардизована организација ни по стварању на терену ни по називу. Поменути назив алтернирао је са терминима: „Женски равногорски покрет” (а онда је из женске перпективе сам Равногорски покрет, добијао одредницу „мушки – како сведоче сачувани документи), затим Организација југословенских жена и сл.¹⁵ Задаци тих секција били су широки и у склопу женских могућности. У једном од наређења они су побројани овим редом: Пропагирање равногорског покрета, сузбијање непријатељске пропаганде, буђење и подизање националне свести према родној грудни, краљу и краљевој војсци, културно повезивање села и градова, затим „васпостављање породице као основне ћелије друштвеног живота”, враћање нацији и вери, подизање и одржавање морала, развијање љубави према Српству, потпомагање јединица ЈВуО и стварање санитарских установа.

Потреба за санитарском организацијом постала је очигледна већ после првог пролећног таласа борби 1944. године. За планирану Михаиловићеву *Ојшћу акцију*, устанак је на окупаторе за време искрцавања савезника или у процењеном тренутку окупаторове слабости, било је потребно развити што више санитарских средишта која ће прихватити очекиване рањенике. Стога је на прелазу из пролећа у лето 1944. почело формирање Женске равногорске организације санитета (ЖРОС). Та организација сматрана је војном и тајном, а била је потчињена начелнику санитета Врховне команде ЈВуО. У ЖРОС су улазиле девојке од 15 година па навише, које су морале да буду „некомпромитоване” и да нису „сарађивале” са окупатором. Та организација је означена као чисто женска

¹⁴ Исто, к. 131, 5/3.

¹⁵ Како је било предвиђено укључивање различитих предратних женских друштава, то су и њихови називи ушли у употребу, али уз потребно прилагођавање нумеричким системима, карактеристичних за војну организацију ђенерала Михаиловића. Одбори формираних на бази секција (или чланица) друштва „Коло српских сестара” имали су озанку ЈУОРА 101. Следили су „Српска мајка” (ЈУОРА 201), „Кнегиња Зорка” (ЈУОРА 301), женска секција „Фидака” (ЈУОРА 501), академски образоване жене (ЈУОРА 601), „Мајка Јевросима” (ЈУОРА 701), жене лекари (ЈУОРА 801), професорке (ЈУОРА 901), учитељице (ЈУОРА 1001), телефонисткиње и раднице у пошти (ЈУОРА 151) и чланице Црвеног крста (ЈУОРА 251). Већ у јануару 1944. широм Србије команде бригада и срезова разаслале су наредбе да се успоставе организације ЈУОРА са наведеном нумерацијом по могућностима на терену. Исто, к. 131, 5/1.

„и у исту се могу примати и мобилисати само исправне жене и девојке. Изузетак су само мушкарци лекари који долазе као инструктори”. Чланице ЖРОС-а су у тренутку активирања на својој одећи носиле су ознаке Црквено крста, а требало је да имају и бере плаве боје. Свако село је требало да развије своје органе ЖРОС-а да координише своје активности са рефератима санитета матичних бригада. Секретарица сеоске секција ЖРОС-а, требало је да буде „памена и млада девојка”, уз то и „апсолутно поверљива”. Чланице ЖРОС-а требало је да негују „сестринску блискост”. Та блискост ваљало је да буде изражена у „највећој мери” и то тако што чланице организације „једна другој ... морају бити отворене, блиске и поверљиве. Не подсмевати се оној која је случајно или несвесно погрешила...” Дужност чланице ЖРОС-а била је пре свега санитарска служба, затим подизање кутлуре и националне свести. Посебно је наглашено да чланице ЖРОС-а „према свакоме своје организације и Отаџбине буде резервисана и да му ни мало пажње не посвети”. Интриге, оговарања и подметања су најстроже били забрањени, јер „не доликују чланицама ЖРОС-а”. Искуства са формирањем претходних женских секција, али и познавање ситуације на терену, утицало је да у правилник о формирању и раду ЖРОС-а уђе и ставка да ако се „родитељ успротиви” локални равногорски органи треба да га убеде „да тако не мисли”. У колико би такав родитељ и даље спречавало своју женску децу у ангажовању у ЖРОС-у, на команданту бригада било је да пресуди.¹⁶

Један од летака који је позивао на чланство у ЖРОС-у занимљиво је апеловао на потенцијалне чланице, указујући на жене из других земаља као пример: „Зар има још по нека жена, која не увиђа ову стварност?! На жалост има још по која. И тај мали број жена, или из страха за сопствени живот, или буди којих разлога, изналази оправдања и стоји по страни. То је егоизам и ако нећемо рећи некултура, а оно бар недораслост за век у коме живе. Па зар могу Енглескиње, Американке, па и жене наших непријатеља Немаца, да раде предано и пожртвовано за своју отаџбину, а наше не могу?! То ти, женска омладино, не смеш дозволити. Одмах ћеш приступити и доћи у везу са нашом организацијом, па ћеш се организовати и показати целом свету, да смо ми нација културна и способна за живот. Ви ћете жене то урадити, јер ћете заменити мушкарце. А сматрамо, да сте за тај посао способније, само ако се ради без устезања и лажне стидљивости. Није стид показати женама на селу како се кува, како се негују деца, како се одржава чистоћа и чему она служи, како да се жена у бабинама сачува од последица, како да се боримо противу заразних болести итд. То све није стидно. Тиме је жена помогла својој нацији и отаџбини, јер је дала основ за народну културу.”¹⁷

¹⁶ Исто, к. 131, 20/3 и 42/1.

¹⁷ Исто, к. 131, 5/3. У наставку се наводило: „Ти, женска омладино, разби те заблуде, па предано прихвати правац и циљ Женске Равногорске Омладине Санитета. Угледај се на твоје сестре, које скоро већ три године деле добро и зло са својом браћом, по нашим дивним и слободним планинама. Ви не морате све ићи у планине. Ви можете и на своје дому урадити много за свој народ. Нећете ваљда чекати, да вам дођу Енглескиње и Американке и да вас виде у вашој заосталости за мушкарцима и да вам се насмеју. Сматраће вас заосталим, некултурним и ненапредним. Рећи ће вам да сте служиле окупатору. Рећи ће вам: 'зар ви дозвољавате да ми, савезничке жене, пређемо преко мора и океана и дођемо до вас да негујемо ваше људе и вашу децу. А ви, седите у кућама својим и ништавицу проводите време. Вас је време прегазило и ви нисте ништа урадиле да будете слободне, као ми. Останите и даље у таму, а ми ћемо неговати вашу децу и ваше људе’.

Национални карактер био је доминантан у прокламованом моделу равногорке. Национално држање је посебно сугерисано и захтевано као модел за понашање код равногорки. Јер... „све добре и свесне Српкиње су уједињене у женском равногорском покрету”. Према једној тврдњи, тај покрет је „сакупио све што српски дише, осећа и мисли!” Штавише, „име равногорке поносно носе наше жене и девојке како у граду тако и на селу”, а „рада у равногорском покрету има за сваку жену и девојку која жели да убрза слом непријатеља”. Такође таква широка активност била је потребна да жене, посебно младе, не дођу у искушење и рецимо прикључе се „синовима мрака”. Патријархално држање је често сугерисано у оваквим упутствима и лецима: „Патријархални живот породице треба стално подизати”, сажетак је многих максима које афирмишу традиционално. Тврдило се тако, без много зазора, да је женски равногорски покрет „синтеза свих женских друштава и организација које су деловале у прошлим ратовима и после њих”.¹⁸ Идеално представљено, али показало се тешко остваривим у пракси.

Активне равногорке

Делатност женских равногорских организација у Србији 1944. године

О раду различитих женских равногорских удружења, секција и подружница говори слабо сачувана документација из разних области Србије које је контролисала војска генерала Драгољуба Михаиловића: Качера, Левача, Тамнаве, Источне Србије... Распрострањеност женских секција и удружења поклапала се са тадашњом ситуацијом у којој је ЈВуО доминирала Србијом – без већих градова. Централна Србија била је тако жариште женских равногорских организација. Њих је било у селима, првенствено, али и у појединим слободним средским средиштима или мањим варошицама, као што су били Мионица, Рековац, Белановица...

Учитељице и образоване жене по селима биле су основ за формирање женских секција ЈУОРА и доцније формираног ЖРОС-а. За ту организацију било је потребно у сваком селу наћи по једну „окретну, бистру и поверљиву” чланицу којој је добродошло да има и какав санитарски и болнички курс. „У обзир могу доћи и удате жене са смислом, вољом и временом за рад.” Оне су у ЈУОРА имале задатак да држе предавања „српским мајкама, женама и девојкама”. Тамо где нема локалне учитељице требало је да се ангажује нека из суседног села. „Сасвим разумљиво да оне учитељице које су сумњиве због свога морала или комунистичког држања да не могу доћи у обзир”. Једно наређење команданта Рамске бригаде од 29. фебруара 1944. открива да се, осим на учитељице, рачунало и на супруге локалних свештеника, а затим и на „све поштене жене”. Апострофирано је да оне треба да имају водећу улогу, али да треба да буду укључене „уколико су подесне за ову секцију, односно уколико

¹⁸ Исто, к. 131, 9/3, 3,4.

су национално потпуно исправне”.¹⁹ Негде у време око Светосавског конгреса у селу Ба, Милицу, супругу Живка Топаловића, једног од челних људи тог догађаја и самог Равногорског покрета, контактирала је бивша председница Кола српских сестара. Она је желела да појача рад свој и својих чланица „слободних и угледних жена” из Београда, тако да се посредством Недићевог Српског црвеног крста боље и обилније кријумчарио санитарски материјал за јединице генерала Михаиловића²⁰.

Према наређењу команданта Тимочког корпуса потпуковника Јовановића, предавања у оквиру ЈУОРА на његовој територији требало је да почну од 1. фебруара 1944. године. Предвиђен је следећи ритам предавања: једне су недеље слушаоци биле мајке, а друге девојке и жене без деце. На тај начин би се избегао „застој у кућним пословима”. По том наређењу ниједна од учитељица за те територије није смела да изостане из активности „равногорске ослободилачке борбе”.²¹ Други леци су сугерисали женама: „Ако у вашем месту није извршена организација жена равногорки, обратите се вашем команданту среза или командату бригаде који ће вам дати обавештења и упутстава за рад.”

Оснивачке скупштине састојале су се од представљања присутних и гостију – локалних команданата и виђенијих личности. Затим би организаторка, обично учитељица, изложила значај и потребу женског окупљања. Читале би се поруке, уз пригодан уметнички програм. Тако је, на пример, одбор ЈУОРА 701 „Мајке Јевросиме” на свом скупу у селу Секуричу 12. фебруара 1944. поручио: „Од вајкада је код нас жена била запостављена од ових власти тако да је жена сматрана за неко ниже биће и да је она нижа од човека. Зашто то?... са одушевљењем смо поздравили позив чика Драже да и ми жене једном станемо на браник Отаџбине али не са пушком у руци већ речју и саветима нашим синовима.” После читања порука, уследио би избор назива секције и бирање руководећих чланица: управног одбора и других тела. На једном оснивачком скупу је пред око 100 жена у школи села Опарића 27. фебруара 1944. формирана секција „Српска мајка” – ЈУОРА 201. Председница, потпредседница, благајница и две чланице управе биле су „домаћице”, а на место секретара секције била је изабрана учитељица која је била иницијатор, организатор и главна личност скупа. У селу Превешту је 29. фебруара, пред 105 жена, месним учитељем и командантом села, формиран одбор, (ЈУОРА 251), са учитељицом на челу, и још 10 чланица надзорног одбора. Првог марта формиран је и срески равногорски женски одбор у Рековцу и послата је порука: „Извршили смо организацију у читавом срезу.” У Лепојевићу је 5. марта формирано друштво „Косовка девојка”, уз предавање пред око 100 жена о дужностима жене „за свету идеју Равне Горе, Краља и Отаџбине”. Рамска бригада је извештавала команду свога корпуса да до краја фебруара 1944. године на њеној територији – рамског среза – нису формиране женске секције, али да је за март наређено њихово формирање по селима и у Великом Градишту.²²

¹⁹ Исто, к. 131, 8/1, 26/1, 27/1 и 6/2.

²⁰ Др Живко Топаловић, *Србија под Државом*, Лондон 1968, 53.

²¹ АВИИ, ЧА, к. 131, 8/1.

²² Исто, к. 131, 18, 22, 23, 24, 26, 30 и 32/1.

Слично томе текло је и формирање Женске равногорске организације санитета у каснијим месецима 1944. године. Како је реч о санитарској организацији, није било страна то што су на вишим организационим нивоима ЖРОС-а при корпусима и касније окрузима – били мушкарци. На нивоима селосрез места су и даље била резервисана за жене. (На пример, повереник ЖРОС-а за Колубарски корпус био је мушкарац, а његова повереница у тамнавском срезу била је докторка Зора Туцовић са Уба). У списку секције ЖРОС-а села Зукве у Тамнави, од 20. априла 1944. године, наведено је 40 жена – од којих је само уз седам стајала одредница „писмена”. Писмене жене су биле на челу сеоског одбора у две подгрупе, док су само две писмене чланице биле у сеоском чланству. У качарском срезу је организација ЖРОС-а успостављана тек у јулу 1944. године „захваљујући повољном стању на терену”, где су престале акције Љотићевих добровољаца из Љига и партизанских групица са Рудника. У том срезу су брзо успостављане женске секције, закључно и са самим среским повереништвом.²³

Редовна активност женских друштава била је спровођена на недељним састанцима или путем тематских активности. Неки пут би састанци били одржавани и са „мушким” равногорским одборима (као у селу Малешеву). Уобичајена места састанака биле су сеоске основне школе (на пример, у Лепојевићу) или црквене зграде (у Секуричу). На редовним састанцима читали би се и тумачили леци, писале и читале песме (песма седам сестара равногорки „На дан Хитлеровог свршетка и новог европског поректа”) писала пригодна писма (па чак и честитке британској Краљици или супрузи америчког председника Рузвелта). Прослављање црквених празника су такође биле добре прилике за активност женских секција. Почевши од Св. Саве, од када је отприлике отпочела активност, па све до краљевог рођендана 1944, када је активност женских равногорских секција била у зениту.²⁴

Основне активности ван састанака биле су сваковрсно помагање активних јединица ЈВУО. Најчешће, то је било у виду израде рукавица, чарапа, „шалчета”, џемпера, блуза, везења амблема, крпљења одела и „све оно што долази у женски посао”.²⁵ Виши степен активности укључивао је организовање санитарских, болничарских и „самарићанских” течајева, као што је током лета чињено у левачком или качарском срезу. Пропаганда је вршена на различитим нивоима редовних активности, а одржаване су и приредбе за становништво. У Белановици је ЖРОС имао „дилетантску секцију”, која је 15. јуна 1944. одржала приредбу у својој варошици²⁶. Прилог од 29.220 динара скупљен том приликом предат је 1. сталној војној болници Рудничког корпуса „Краљице Александре”, која је организована у једној напуштеној вили у Белановици. Та болница је осим једног доктора – управника, имала два помоћника и 20 болничарки и на терену

²³ Исто, к. 131, 43/1, 17/2.

²⁴ Исто, к. 131, 21/1, 49/2, 21/3.

²⁵ Исто, к. 131, 13/1, 37/1, 5/2, 13/2 и 29/2.

²⁶ Приредба је била у складу са ратним окружјем, и изведене тачке су биле: *Косовка девојка*, *Рањеници*, *Осијајте овди*; рецитал: *Смрти Мајке Јузовића*, хумористичка тачка *Писмо Јовице*, коло...

девет екипа, са 86 сестара „самарићанки” – оспособљених на курсевима. У тој болници, са 20 кревета, уведено је и дежурство по листама чланица.²⁷

Рад женских секција није протицало без тешкоћа. Сметње су долазиле са свих страна. Почевши од самих чланица, па до окружења: родитеља девојака или (мушких) равногорских органа. Командант Левачке бригаде је већ 1. марта 1944. оценио да се на његовом терену при избору чланица женских секција није поклањала „свесрдна пажња”. Већ је то одређивано мање више с рамена или пак из шале.²⁸ Страх од окупатора и његових среских сарадника био је велики у првим месецима 1944. године. У неком селу у левачком срезу једна „виђенија” жена рекла је једној чланици ЈУОРА: „*Па не мораи ићи јер ће ти Јвоићевци уйале кућу*”.²⁹ Председника Организације југословенских жена у Лазаревцу претрпела је оштру критику из команде Рудничког корпуса што је на једном од скупова рекла сабраним женама и девојкама: „Сваке недеље од сада држаће се ради предавања скупови а по наредби шумаца.” Критика је била оправдана, јер она као челна активисткиња у месту није смела да дозволи да легалну војску Краљевине назива изразом „шумци”. Да ли је ту било страха од окупатора – присутних у Лазаревцу или неосећање припадности организацији, тешко је просудити.³⁰ Једна бригада је 21. априла 1944. извештавала да у Црљенцу још нема никакве секције југословенских жена, „јер са истом није (се) упознала ни заинтересовала ни једна учитељица иако их има три”.³¹ Командант 1. шумадијског корпуса капетан Музикравић је 15. јуна 1944. констатовао да поједини команданти општина ометају рад ЖРОС-а на његовом терену. „Многи родитељи не пуштају девојке на састанке који се одржавају само недељом и празницима, а упућују их редовно на играчке. Објасните (команданти бригада и срезова – Б. Д.) опет кроз народ да је ово насушна потреба јер кроз подизање жене подићи ћемо здрав, васпитан, националан свестан подмладак.”³² Главна активисткиња ЖРОС-а за левачки срез Јелена (Калабић) Ђорић је почетком јула добила задатак од Врховне команде ЈВУО да са групом својих изабраних девојака пропутује Србијом и рашири идеје ЖРОС-а. Иако су у народним ношњама и са „највећим еланом” кренуле на пут, одржале неколико приредби, певале на радију, већ их је у Жежевици, на свом терену, зауставио капетан Музикравић и прекинуо им даљи рад, сменивши госпођу Ђорић својом кандидаткињом. Испоставило се да је тај командант имао намере да „злоупотреби” девојке, али када се Ђорићка успротивила, одлучио је да заустави ту групу. У каснијој њеној жалби открива се да је „некоректног понашања” према девојкама било и код неких од официра Врховне команде, па је њихова предводница имала проблема да их одбрани од наоружаних насртљиваца.³³

²⁷ Исто, к. 131, 16/2, 26/2 и 4/3.

²⁸ Исто, к. 131, 29/1.

²⁹ Исто, к. 131, 29/1.

³⁰ Исто, к. 131, 49/1.

³¹ Исто, к. 131, 41/1.

³² Исто, к. 131, 2/2.

³³ Исто, к. 131, 14/2 и 15/3.

У својој жалби Јелена Ђорић је поменула да рад ЖРОС-а има и тешкоће са неразумевашем старијих људи, али и са саботирањем рада девојака које су имале везе са комунистима. Посебно је командант 1. шумадијског корпуса капетан Музикравић означен за своје негативне поступке према ЖРОС-у који се иначе, на речима залагао за женску активност. Он је на место председница сеоских секција постављао своје љубимице. Једна од њих је, према речима Јелене Ђорић, раније хапшена као „комунисткиња” у жичком срезу. За другу, Београђанку, „жене су ми причале да пије, пуши, и ради све оно што не приличи једној жени”. Назначена је претила непослушним девојкама шишањем или слањем код команданата корпуса. Жене су почеле затим да је избегавају и рад женске организације је тако доведен у питање.³⁴

И саме чланице – без оваквих утицаја са стране – често су биле разлог стагнације у организацији или неспоразума. Било је ту разних тешкоћа: једна повереница, из Ломнице, имала је проблем слања две своје изабране активисткиње на санитетски курс на нивоу среза, јер „нису биле упућене у значај течаја”. Да те две равногорке не би биле изложене подсмеху, и тако нарушен углед саме председнице одбора у селу, одобрена јој је идеја да њих две пошаље у групу од десет девојака, како би се њихова неупућеност сакрила у маси.³⁵ Неодазивање појединих истакнутих чланица (на пример, управница женске занатске школе у Рековцу) на састанке или курсеве такође је знало да ремети планиране активности. Командант Левачке бригаде је у једној ситуацији приметио: „Добио сам податке да се поједине женске држе гордо које су на положају, а друге, пак, које нису на положајима служе се старим интригама и смицалицама, а све то шкоди угледу женског равногорског покрета.” Он се зарад оздрављења организације одлучио да нареди: „Забрањујем сваку гордост и подметање, јер то не доликује једној Српкињи.” Он је даље апеловао: „Главу горе, слога, љубав, узајамна помоћ, с вером у Бога за Краља и Отаџбину.” Њихов командант левачког среза је у селу Секуричу 25. марта 1944. сменио целокупни дотадашњи одбор женске секције ЈУОРА 701. Она претходно није саставила ни месец дана рада, а већ су искрсли проблеми: „Апелујем на грађанке равногорке села Секурича ... да се престане са тим зађевицама и интригама јер томе није сад време већ све прегните на посао и покажите шта вреди Српкиња у овим данима.”³⁶ Оптужбе на рачун чланица женских равногорских организација упутио је и један неименовани командант среза у свом говору 18. јуна 1944. речима: „Сестре равногорке! – Поносите се што се називате равногоркама, јер та реч значи много. Заборавите све ваше домаће – приватне – личне интриге, зађевице и рекла-казала за посла рата, а данас је време када морате неминовно да се сложите.”³⁷

Како је то изгледало у пракси, показује случај поверенице ЖРОС-а за срез качерски, госпође Вукосаве Јакшић. Она је као врло агилна чланица постављена на место претходне поверенице која је у јулу 1944. смењена под

³⁴ Исто, к. 131, 15/3.

³⁵ Исто, к. 131, 10/2.

³⁶ Исто, к. 131, 35/1.

³⁷ Исто, к. 131, 4/2.

оптужбом да је „комунисткиња”. Њена претерана активност или лежерност других чланица произвешће касније неспоразуме. Она је у једном извештају свом претпостављеном на нивоу Рудничког корпуса, резервном капетану Баошићу (професору Друге београдске гимназије), крајем августа послала алармантан извештај: „Побеснеле су ми у последње време и већина њих не слушају и нису уредне.” У свом писму од 29. августа 1944. она је са очајањем писала: „У редовима чланица ЖРОС-а влада сваким даном све већа недисциплина, несавесност и неозбиљност са којима је више не могу да владам...” На исту адресу сутрадан је стигла и притужба на Јакшићку од њене две чланице из Белановице. Наиме, у то време локални/срески одбор био је у жеку припрема за обележавање краљевог рођендана (6. септембар), па је она држала своје чланице дуже него обично, а посебно две сестре које су се писмом жалиле. Агилна председница одбора није се освртала на молбе да их пусти кући, јер родитељи се љуте када би се оне враћале „доцкан”, поготову у ноћ”. На ове речи Јакшићка је викала, говорећи им да је „она ту Бог” и да морају да раде како им она нареди. Сестрама су родитељи забранили сваки даљи одлазак и рад у ЖРОС-у док је Вукосава Јакшић на челу организације.³⁸

Образовањем ЖРОС-а долазило је и до појединих трзавица и неспоразума ако је на терену био формиран и одбор ЈУОРА и ако рад обе организације није био координисан или ако одбори нису спајали у једне. Тако је, на пример, командант 1. шумадијског корпуса, морао да такве неспоразуме решава арбитражом у корист ЖРОС-а³⁹. Не знамо да ли су личности које су на челу поједине организације имале утицаја, како би могло да се закључи из жалби на рад овог команданта по женском питању.

Женска равногорска организација поделила је судбину целокупне организације генерала Драже Михаиловића после уласка партизанских снага из Босне у простор преко Мораве и совјетских снага на територију Краљевине, у септембру 1944. У току одсудних борби које је ЈВуО водила против непријатељских партизанских снага, активирани су и женске (санитетске) организације. Посебно у оквиру болница ЈВуО које су организоване у северозападној Србији. Рад ЖРОС-а био је отежан присуством Љотићевих добровољаца – као што је извештавало женско повереништво из Великоорашког среза.⁴⁰ Пад морала, опште расуло и страх у становништву Србије у очекивању исхода борби такође су неповољно утицали на рад равногорки. Ипак, женске организације су биле активне на терену докле год је било снага ЈВуО у близини. У другом делу септембра, у кључном тренутку, када су партизани заузели Ваљево (18. 9. 1944) и избили скоро на границу Округа београдског, равногорке ЖРОС-а су показивале „своју самарјанску и хришћанску дужност” према рањеницима ЈВуО у Другој хируршкој болници у Бањанима, у тамнавском срезу.⁴¹ Партизани често нису имали милости према заробљеним равногоркама, па су у тренутку заузимања северозападне Србије многе побијене после заробљавања. То

³⁸ Исто, к. 131, 36/2, 37/2 и 3/3; к. 76 17/4 (објављен у Зборнику НОР-а 14-3, 865).

³⁹ Исто, к. 131, 20 и 22/2.

⁴⁰ Исто, к. 131, 39/2.

⁴¹ Исто, к. 131, 44/2.

потврђују и примери болничарке Новаковић из Градца код Ваљева, али и друге жене које су биле заробљаване уз равногорце или друге „народне непријатеље”, па је тако ликвидирана и сестра самог генерала Михаиловића⁴².

Последњи сачувани документи женских секција датирани су од 27. и 30. септембра 1944. и потичу са територије левачког среза – бригаде. Они сведоче о сасвим нормалним активностима, баш као да партизани нису били на домак⁴³. Не знамо да ли је још која активисткиња ЖРОС-а победила трагичну судбину јединица у ЈВуО у повлачењу кроз Санџак и Босну, као што је то учинила Јелена Ђорић. Њу налазимо, усред Босне у фебруару 1945. похваљену од команданта Шумадијске групе корпуса: „Она и сада јуначки и мушки издржава све муке и напоре на нашем тешком путу и поред овога попут Косовке девојке неуморно помаже сваком болесном, изнемоглом и рањеном брату равногорцу.”⁴⁴

Женске секције равногорске организације пропале су заједно са сломом ЈВуО у Србији, после свега осам месеци постојања. Партизани су одмах после учвршћења своје власти у Србији почели са оснивањем одбора своје женске организације (АФЖ-а), са сличном основном наменом, суочавајући се са истим изазовима као и њихови претходници.

Bojan Dimitrijević

Women's Ravna Gora Organization in Serbia in 1944

Summary

In the first part, the text presents the proclaimed theses of the Women's Ravna Gora Organization, organized as a specific segment of the Ravna Gora movement and of the General Dragoljub Draža Mihailović's army. The second part brings an account of the work of women's Ravna Gora committees and sections in occupied Serbia during 1944, on the basis of preserved archive materials. The focus is on the manner of establishment, composition, activities and problems faced by women's Ravna Gora organizations in the field. The author states that the women's Ravna Gora organizations shared the fate of the army and the movement from which it originated, after partisans took control in Serbia in the fall of 1944.

⁴² Исто, к. 261, 29/1.

⁴³ Исто, к. 131, 46, 47/2.

⁴⁴ Исто, к. 131, 48/2.